

CSORDÁS LÁSZLÓ

EMLÉKÍRÁS ÉS EMLÉKOLVASÁS¹

(KÁRPÁTALJAI MAGYAR FÉRFIAK A SZOVJET LÁGEREKBE)

Néhány évvel ezelőtt kezdtem el foglalkozni komolyabban a kárpátaljai magyar emlékiratokkal, visszaemlékezésekkel, naplófeljegyzésekkel. Kezdetben arról szerettem volna meggyőződni elsősorban, hogy az egykori emlékezők és naplóírók milyen nyelvi és elbeszéléstechnikai eszközökkel, illetve hogyan tudtak egyáltalán beszélni olyan – sokáig tabunak számító és a rendszerváltásig tulajdonképpen elhallgatásra ítélt – traumákról, saját tapasztalatakról, mint amit a malenykij robot és a sztálini lágerek világa jelentett számukra. Ahogy sokasodtak az elolvasott dokumentumok, úgy mélyült érdeklődésem a téma iránt. Az összegyűjtött jegyzetek pedig tanulmányokba kíváncsok. Így született meg az emlékirat műfaji kérdéseit elemző értekezés², illetve a női emlékiratok speciális tapasztalatait feltáró előadásom³. Amikor a tavalyi évben megrendezett konferencián előadásom végére értem, felvettem, hogy az általam elemzett, meglehetősen nehezen hozzáférhető emlékiratokat újra ki kellene adni, hiszen a bennük felgyülemlett tapasztalatok, az átél és elmesélt történetek nagyon nehezen hozzáférhetőek ma Kárpátalján. Ez pedig azt a veszélyt rejti magában, hogy a pótolhatatlan feljegyzések, sorsértelmezések, sorsmetszetek lassan a feledés homályába veszhetnek. Örülök, hogy részben felvetésem nyomán idén már két ikerkötetben, történetek, visszaemlékezések, emlékiratok megjelöléssel megjelenhetett a *Kárpátaljai magyar nők a Gulágon*, illetve a *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben* című kiadvány. Ezúttal ez utóbbiról szeretnék szót ejteni.

A kárpátaljai magyar férfiak alapvető lágertapasztalatai Szolyvához kötődnek. A 4. Ukrán Front 1944. november 12-én kelt 0036. számú parancsa értelmében nemzetiségi alapokon gyűjtötték össze 18-tól 50 éves korig a férfiakat úgynevezett „háromnapos munkára” (vagy ahogyan a helyiek elnevezték még: malenykij robotra). A hatalom felőli cinizmust jól jelzi már maga az elnevezés is: egy kis munkáról van mindössze szó, és amikor a begyűjtött civilek három nap múlva majd visszatérnek, minden elkobzott holmit visszakapnak – legalábbis ezt mondogatták a későbbi áldozatoknak a

megbízott végrehajtott. Erre a cinizmusra válaszul írja visszaemlékezésében Nagy Jenő túlélő: „Ez kissé több volt, mint a beígért három nap [...]. Úgy látszik, ez nem volt mese, mert a mesében három nap tesz ki egy évet. A mi esetünkben pedig, a dolgozók országában, ahol Sztálin hatalmasabb volt, mint maga a teremtető Isten, 565 nap számított háromnak. Azaz 188-szor több mint a normális emberi számítások szerint. Arról már nem is beszélve, hogy hány embernek került az életébe a három napos munka. Úgy látszik, a sztálinista pribékek hiányoztak a matematikaórákról”.⁴

A férfiak a parancs értelmében jelentek meg tehát az arra kijelölt helyeken, mert aki nem jelentkezett a munkára, az automatikusan a szovjet rendszer ellenségének számított. Ha valaki megpróbált volna elszökni, akkor félő volt, hogy – legalábbis ezzel fenyegetőztek – „családjának minden tagját felkoncolják”, ahogyan Nagy Jenő jegyezte fel egy helyütt.⁵ Ehhez hasonló fenyegetésről számol be Horváth László is, immár a táborban: „ismertették a láger belső rendjét: fogadjunk szót, odaadón dolgozzunk, szökni ne próbáljunk, mert kiírtják a családjunkat”.⁶

Hogy a szovjet hatalom milyen eszközökkel akarta szítani a nemzetiségek közötti feszültséget, arra jó példa szintén Horváth László visszaemlékezésében a következő részlet: „Történt, hogy egy este szekérderéknyi ruszin legényt szállásoltak be hozzánk. Önként jelentkeztek a szovjet hadseregbe [...]. Köztük volt egyik ismerősöm, a csománfalvi Döme [...]. El-láttuk a fiúkat vacsorával, megkínáltuk újbórral, miután ők szétszéledtek a faluban. Visszatéréskor élénken magyarázták, ki, melyik, hányas számú házat nézte ki magának. Egyikük bizalmaskodva félrehívott, s borgőzös »jóindulattal« megsúgta: sehová ne menjek, ő majd feleségül veszi a húgomat, én pedig cseléd leszek náluk – ne féljek, nem lesz rossz dolgom. Döméhez fordultam magyarázatért, aki elmondta: nekik azt ígérték, hogy a magyarokat kitelepítik, házaikat pedig a hazatérő ruszin frontharcosoknak adják...”⁷ Ezen az a jelenség sem sokat változtat, hogy a hiányt pótlandó bárkit beállíthattak a sorba, aki szembejött velük az utcán. Így járt az a ruszin fiatal is, aki hangosan gúnyolódott a magyarokon.⁸

Azok a férfiak, akiket összegyűjtöttek és a szolvai gyűjtőlágerbe tereltek, megtapasztalták a lágerélet minden lehetséges visszásságát: nem véletlenül nevezte Horváth László ezt a helyet metaforikusan a pokol kapujának. Az itt töltött mindennapokat dokumentálja az a két naplójegyzet, amely a kötetbe is bekerült. Bár mind a Dobsa Lajosé, mind pedig a Dr. Badzey Pálé rendkívül töredékes, pótolhatatlan kordokumentumot jelentenek a kutatók

számára. Ezekből ismerhetjük meg a túlélésért küzdő ember megpróbáltatásait. Valamennyi napló-, illetve emlékiró hangsúlyozza a sanyarú sorsot, amit egyrészt az emberfeletti teljesítmény hajszolása jelentett a munkát illetően, másrészt pedig a tápértékben rendkívül szegény, leginkább lötynek nevezhető tábori étkek okoztak. Nem csoda hát, hogy nagyon hamar felütötték a fejüket a betegségek és kórok. A tetvesedés vagy rühösödés még az enyhébb körülményekhez tartozott, de a pocskék ételnek és az elegendő ivóvíz híján szennyezett, az árokból merített vagy a hóból olvasztott vizet ivók között igen hamar megjelent a hasmenés, nem sokkal később pedig a hastífusz. Rengeteg ember lelte halálát a szolyvai gyűjtőtáborban. Amikor megjelent a híres „szürke ló vontatta szekér”⁹, már tudták a foglyok, hogy a holttesteket viszi újra és újra a jeltelen tömegsírba. A leggyakrabban használt hasonlat – ami különben később egy szépirodalmi alkotásban, mégpedig Nagy Zoltán Mihály művében, *A sátán fattyában* is megjelenik¹⁰ – az volt, hogy úgy hullottak az emberek, mint ősszel a legyek. Akik túléltek a szolyvai körülményeket, azokat továbbvitték, rendszerint más munkatáborokba, légerekbe irányították őket. Dr. Badzey Pál későbbi sorsáról sajnos pontos információk nem maradtak fenn, de volt szemtanú, aki állította, hogy Novij Szamborban dobták holttestét egy közös gödörbe fogolytársával együtt. Naplóját Stark Nándor mentette meg az utókor számára, aki hazatérve a feljegyzéseket eljuttatta a családnak. Megható Badzey Pál fiának, a naplóban többször is emlegetett Imrének a visszaemlékezése arra, az édesanyja hogyan, milyen féltve olvasta egykori férje sorait: „Visszaemlékszem a késő őszi éjszakákra, mikor a petróleumlámpa fényénél titokban olvasott apánknak már félig elmosódott noteszből. Legtöbbször azt a részt olvasta, melyben rólunk írt és ránk gondolt... // Gyakran hangoztatta, hogy mi is olyanok vagyunk, mint a többi gyerek, nekünk is volt apánk...” (186.).¹¹

A kötetben szereplő két visszaemlékező, Nagy Jenő és Horváth László is megjárta Szolyva után a grúziai munkatáborokat. Nagyon hasonló tapasztalatokról számoltak be: a szállás vagy az ellátás itt sem sokat javult. Arról nem is beszélve, hogy a fogvatartottak rendszerint az örök kegyetlenségéről, sőt szadizmusáról panaszkodtak. A foglyoknak itt már csak egyetlen joga volt: a szökés. De aki szökni próbált és elkapták, embertelen kínzásoknak volt alávetve.

Azoknak, akik nem próbálkoztak meg a szökéssel, a kemény munkát végtelenen legyengülten, a szükséges védőfelszerelés hiányában kellett végezniük. Ez oda vezetett, hogy sokan lelték halálukat munkabalesetben. A

mindennapokhoz tartozott még, hogy többen voltak, akik a tábor területét elhagyva koldusként próbálták kipótolni a szerény ellátást. Voltak, akik alkalmi munkát vállaltak valamelyik háznál, hogy némi – persze nem törvényes – jövedelemhez juthassanak. Voltak olyan családok is, amelyek segítettek a foglyoknak az otthoniakkal való kapcsolattartásban. Amikor nagyritkán érkezett egy levél, a tábor a szerencsés címzett köré gyűlt, és ahogyan arról Horváth László beszámol: „A kemence-barlangban aznap este a kétszáz-as égő alatt szorongott az otthoni hírekre kíéhezett, elkeseredett fogolysegreg. Édesanyám levele kézről-kézre járt, mert mindenki a saját szemével akarta látni, olvasni az otthoni híreket, a rég nem látott magyar írást.”¹²

Sajnos nagyon kevesen éltek túl a sztálini táborok megpróbáltatásait, és térhettek haza családjaikhoz. De valamennyien, akik csak tehették, megpróbáltak írott nyomot hagyni az itt töltött hosszú és embert próbáló évekről, ezekről a semmi mással nem összehasonlítható tapasztalatokról, traumákról. Leveleket írtak a táborokból, amelyeknek többsége sajnos soha nem jutott el a címzettekhez. Naplót vezettek, amelyeknek jó része a véletlennek köszönhetően maradt fent. Amikor már közeledett a rendszerváltás, elmesélték élettörténeteiket; visszaemlékezéseket, emlékiratokat írtak és adtak közre. Most, hogy több kutató szerint is a huszonnegyedik óra utolsó percében vagyunk, mivel egyre kevesebb a túlélő, aki még köztünk lehet, ezek az írott nyomok, dokumentumok, történetek, visszaemlékezések és emlékiratok jelentenek számunkra pótolhatatlan forrást erről a korszakról, amely sokban eltér a történelemtudomány által feltárt és történetekké alakított történelemtől. Személyességük okán ezek az emlékek nem könnyen olvashatók, hiszen aki megismerkedik a sorsmetszetekkel, maga is a történelem igazságtalansága, a népirtás szörnyű hatása alá kerül.¹³ Az viszont, hogy az emlékirást emlékolvasásnak kell követnie, egészen biztos, hiszen csak így valósulhat meg, hogy a túlélők történetei, akik tapasztalataikat megosztották az olvasókkal, ne merüljenek feledésbe soha.

JEGYZETEK:

¹ Az előadás megírása alatt a Nemzeti Kulturális Alap 2017-es alkotói ösztöndíjában részesültem. Elhangzott 2017. november 17-én Beregszászban, az Európa–Magyar Házban megrendezett *Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre* elnevezésű konferencián.

² Csordás László, *Emlékirás és regényszerűség (Mandrik Erzsébet szövegeinek olvasásmódja)*, első közlés: Irodalmi Szemle, 2016/2, 50-59.

³ Csordás László, *Elrabolt évek (A kényszermunkatáborok világa női nézőpontból, két kárpátaljai emlékirat alapján)*, első közlés: Együtt, 2016/6, 74-79.

⁴ Nagy Jenő, *Megaláztatásban (A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén) = Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet légerekben*, összeállította: Dr. Dupka György, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 69.

⁵ Nagy Jenő, *I. m.*, 5.

⁶ Horváth László, *Élet a halál árnyékában, Emlékeim a malenkij robotról = Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet légerekben*, összeállította: Dr. Dupka György, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 84.

⁷ Horváth László, *I. m.*, 81.

⁸ Vö. Nagy Jenő emlékiratának *A Duklai-hágón vánszorogtunk át* című alfejezetével.

⁹ Vö. Horváth László, *I. m.*, 89.

¹⁰ „lányom, fiam / úgy hullottak ott az emberek, mint ősszel a legyek, és leginkább ezek, a nagyétkűek, akik megszokták itthon a bőséges étket”. Nagy Zoltán Mihály, *A sától fátya*, Magyar Napló, Budapest, 2012, 27.

¹¹ Dr. Badzey Pál jegyzetei és levéltöredékei a szolyvai zárt tisztí táborból = *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet légerekben*, összeállította: Dr. Dupka György, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 186.

¹² Horváth László, *I. m.*, 143.

¹³ A szövegekhez fűződő személyes viszonyról részletesebben is beszéltem nemrég egy interjúban: „Már jó ideje a négy fal között élek, körülvéve magam különböző szövegekkel. A nyaram egy része olyan visszaemlékezések, naplók, emlékiratok olvasásával és szerkesztésével telt, amelyek női és férfi nézőpontból mesélik el a kárpátaljai magyarok malenkij robotra és a sztálini légerekbe való elhurcolását. Elképesztő, milyen kegyetlenségek történtek Szolyván, Szibériában vagy Ocsamcsirában abban az időszakban, és még ettől is elképesztőbb, hogy ezekről a személyes sorsmetszetekről mennyire keveset tudunk, beszélünk. Ha valaki a mindennapjait kvázi-remeteként ilyen szövegek olvasásával tölti, az kihat a lelki világára is.” *Szegénység, kiábrándulás, leépülés*, Csordás Lászlóval Ayhan Gökhan beszélget, link: http://kulturpart.hu/2017/08/24/szegenyseg_kiabrandulas_leepules (hozzáférés: 2017. 11. 04.)

